

SZABADOS GYÖRGY

*Az állami és a nemzeti identitás történetiségéről és időszerűségéről**

történelemben élő ember két alapvető közösségformáló ereje az állami és a nemzeti alapon nyugvó szervezés/szerveződés. Tekintettel arra, hogy e két kifejezés időbeli hatásköre vitatott, érdemes a címbe foglalt fogalom párt bevezetesként megkettőzni, így politikai-állami és ethnikai-nemzeti identitásról beszélni.

Talán kevésbé ismert dolog, hogy az *állam* és a *nemzet* szavunk közül az előbbi jóval fiatalabb, mégis annak a régmúltba visszanyúló érvényessége váltott ki kisebb horderejű vitát. Ennek oka az, hogy a latin *status* szó újkori alkalmazása és a különböző nyelvekre fordítása révén egy olyan jól használható történeti szakkifejezéshez jutottunk, amely érzékletesen jeleníti meg az adott terület lakossága feletti tartós, intézményes és független hatalmat. (Az államfogalom középkori vagy még régebbi létjogosultságát eltagadó nézetek hirdetői egyrészt nem képesek új és jobb szót teremteni, másrészt sokszor önellentmondásba keverednek. Erről – többek között – a *Hitel* 2010. februári számába írott esszémben szóltam.) Más kérdés, hogy a térben és/vagy időben egymástól távoli államalakulatokat sokszor tényleg csak a 1. hatalom, 2. terület, 3. lakosság „közös nevezője”, avagy lényegi „minimuma rendeli” egy kategóriába. Ezért írhatta az alkotmányjogász Paczolay Péter az alábbiakat. „Az állam, ez a köznyelvben is sokat használt absztrakció, a fogalmak azon kellemetlen fajtájába tartozik, mely a szaktudományok képviselőit szüntelen újraelemzésre és újraértelmezésre ingerli. Így aztán elég sokan érezzük magunkat arra hivatva, hogy e téma könyvtárnyi irodalmát még egy-két tanulmánnyal vagy kötettel megtoldjuk. Hogy ez nem pusztán a kutatók szubjektív belső kényszere, hanem objektíve is szükségszerű, annak az az oka, hogy az állam olyan történeti kategória, melynek leírni kívánt és remélt tárgya, az állam mint intézmény folyamatosan változik.” Az Alkotmánybíróság jelenlegi elnökének 1994-ben közölt gondolatai ugyanakkor nem hagynak kétséget afelől, hogy megformálójuk az állam történeti létével számol, vagyis felfogása nem statikus, hanem dinamikus. E szemléletmód nélkülözhetetlenségét az alábbi példa igazolja. Nem kétséges, hogy Álmos Magyar Nagyfejedelemségét, Szent István Magyar Királyságát és a mai Magyar Köztársaságot egymásétól eltérő intézményrendszer jellemzi, de mind a három forma egy adott terület lakossága felett tudta (tudja) érvényesíteni akaratát, ezért állam: nem *ugyanolyan* állam, de *ugyanúgy* állam.

A nemzet fogalma nehezebben körülírható. Az állam jellegénél fogva intézményeket hoz létre, amelyek még a saját írásbeliség híján is megjeleníthetők idegen kútfőkben, illetve törekszik önmaga hivatalos kifejezésére, így előbb-utóbb saját írást alkalmaz. Ezzel szemben a nemzet egy személyesebb természetű hagyomány- és sorsközösség, amelynek régi korokban történt spontán megnyilvánulásai nem mindig jutottak el a túlélést jelen-

* Ez az esszé – szerény gondolatmenet – a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj keretei között készült.

tő írásbeliség látókörébe. (Egyesek ezért a bizonyíték nemlétét a nemlét bizonyítékának vélik, és tesznek olyan kinyilatkoztatásokat, hogy a nemzet viszonylag új társadalmi képződmény, középkori előzmények nélkül való.) Pedig a közösen megélt múlt kezdeteinek kutatása olyan régről ismerős, általános emberi vonás, amelyet az önazonosság-keresés vágya éltet. A különböző helyen, korokban élt és élő közösségek eredetkeresései végeláthatatlan változatosságban nyilvánultak és nyilvánulnak meg. Kezdve azon, hogy hol s mikor váltotta fel (vagy inkább egészítette ki?) a mitikus megközelítésmódot a tudományos vizsgálat; mikor meddig tudunk visszatekinteni egy adott körülhatárolható etnikai csoport múltjában; mikor beszélhetünk népekről, s mikor nemzetekről, mi e két fogalom viszonya egymáshoz. Arra is ügyelnie kell a kutatásnak, hogy a latin *populus* semleges lakosság, népesség értelmét elkülönítse az eredetközösség hagyománya által létrehozott csoporttól. Ezt a magyar nyelv inkább a nép szóval jelöli, de az egyértelmű(bb)ség kedvéért a görög eredetű *ethnosz* kifejezést használja, mivel a latin *gens* és *natio* szavak később a különböző származású, de latinul alkotó középkori szerzők tollán esetenként meghatározandó jelentésformát öltenek. (A szövegösszefüggésből derülhet csak ki – de abból sem mindig –, hogy egymás szinonimái-e, vagy mely esetekben fordíthatók nép és mely esetekben nemzet értelemben.) Róna-Tas András szerint „Ethnosznak vagy tárgyunk szempontjából népnek azt a történelmileg kialakult csoportot nevezzük, amelynek közös a szemiotikai rendszere, amelynek tagjai tudatosan megkülönböztetik magukat más ethnoszoktól, s amely tartós önelnevezéssel rendelkezik...” Kristó Gyula, aki a magyar nemzet kialakulását a XIII. századra teszi (az annál korábbi eredetközösség-képlettel etnikai szinten számol), a középkori magyar nemzetfogalom fő összetevőinek az alábbi négy elemet tartotta: 1. az idegenellenességig éleződő „mi-ők” szembenállás felismerése; 2. történeti tradíció; 3. állami keret; 4. az országnak a hazá érzelmi többletével telítődött felfogása, a hazafiság (patriotizmus).

Fentebb előkerült az állam és a nemzet egymáshoz való viszonya. E sarkalatos kérdésben érdemes más kutatók válaszait is felidézni. A XX. század elején általános államtant író német Georg Jellinek jogtudományos megközelítése erős történeti érdeklődéssel párosult. „Az államképződés, valamint az államok fölépítése és sorsa szempontjából kiemelkedő jelentőségűek a nemzeti különbségek, amelyek társadalmi csoportok kialakulásához vezetnek mind az államon belül, ha egy területet több nemzet vagy nemzetrészt foglal el, mind az egyes államok határán túllépve, ha egy nemzet több államban él.” Jellinek szerint a nemzet nem természeti, hanem történeti-társadalmi képződmény. Egy nemzet mibenlétének megállapítása a legnehezebb tudományos kihívások egyike, mint-hogy történelmi változások szakadatlan folyamatába illeszkedik. Maga a törzsi közösség még nem nemzet, mert az gyakran távol álló törzsekből alakul ki, sőt minél fejlettebb egy nemzet, annál több eltérő jellegű részből tevődik össze. Az olaszok például etruszoktól, rómaiaktól, görögöktől, germánoktól, szaracénoktól származnak; a franciák rómaiaktól, galloktól, britektől és germánoktól erednek; az oroszok is számos szláv és nem szláv törzs összekeveredéséből. Jellineknel mindenekelőtt az amerikaiak esete példázza, akiknek vérében csaknem minden faj jelen van, hogy a „fajközösség által egyesített sokaság nem azonos a nemzettel. Ha egy nemzet kivételesen hosszabb időn át megóvja is magát a vérkeveredéstől, az összekötő kapcsot nem ez képezi, hanem a történelmi sors és bizonyos kulturális elemek különbözősége. Még ott is, ahol úgy tűnik, hogy a törzsi közösség közvetlenül hozta létre a nemzetet, nem maga ez a természetes

egység, hanem annak tudata...” A nyelvet sem tartja biztos és egyedüli nemzetelkülönítő ismérvnek. A több nemzet – egyazon nyelv példái: angolul beszélő angolok, írek és amerikaiak; spanyolajkú spanyolok és latin-amerikaiak; portugál anyanyelvű portugálok és brazilok. Egy nyelven belüli kisebb politikai-nemzeti egységekre az alábbi eseteket említi az államjogász: baszkok a spanyolok, bretonok a franciák, walesiek az angolok, rétorománok a többi svájci tekintetében. A vallás sem mindig meghatározó jellegű (egy nemzeten belül több felekezet fordul elő), bár a szerbek és a horvátok elkülönítésében jól használható. „Az állam ugyancsak nem szükségszerű eleme a nemzetnek, mivel nem minden nemzet egységes államilag, és több nemzet vagy nemzetrész élhet egy államban. A területi közösségekre épülő közös állami uralom azonban a legnagyobb mértékben közrejátszik a nemzetek kialakulásában.” A nemzet végeredményben nem egy objektíve adott, külső mértékkel mérhető társadalmi jelenség, hanem lényegében szubjektív, egy meghatározott tudattartalom jellemzője. „Embereknek az a sokasága alkot egy nemzetet, akiket közös és sajátos kulturális elemek sokasága és közös történelmi múlt kapcsol össze, és akik ezáltal vannak tudatában másoktól való különbségüknek... A nemzet lényege dinamikus természetű.” Georg Jellinek után a magyar Hóman Bálint a fogalmak rendszerét tömörebben összegezte. „A fajta és a nép őseredeti alakulások, a nemzet későbbi fejlemény, minden nép történetének későbbi időszakában jelentkezik. A fajta természeti, a nép és nemzet történeti, amaz társadalmi, ez pedig politikai alakulat. Az ember természeti lényként egy fajtához, társadalmi lényként egy néphez, politikai lényként egy nemzethez tartozik. A fajta közös eredetű és a közös ősök testi-lelki vonásait viselő emberek és csoportok természetes úton létrejött közössége. A nép egy helyütt és azonos életformák között együtt élő, azonos nyelvű embercsoportok világszemléleti közössége. A nemzet egyazon állami szervezet keretei közt élő egyének és csoportok politikai közössége, az államszervező és államfenntartó nép politikai megjelenési formája.”

Az eddig idézett gondolatok különböző korokban élt vagy élő, eltérő szakterületeken tevékenykedő (és olykor más-más világnézetű) kutatóktól származtak. Annyi közös bennük, hogy lezáratlan, lezárhatatlan kérdésekre adott válaszok. Mint ilyenek, további gondolkodásra és vitára serkentenek. Magam sem kívánok úgy tenni, mintha az alapvető közösségszervező erők egyedi jellegének és egymáshoz való viszonyának meghatározására végső megfejtést kínálhatnék. A magyar régmúltból vett, alább közlendő példáim az állami és a nemzeti identitás közötti árnyaltabb különbségtételt hivatottak elősegíteni.

* * *

A magyarság mint mindenki mástól elkülöníthető politikai egység a IX. század első felében lépett az írott történelem színpadára, de ez nem jelenti azt, hogy önálló állami vagy etnikai léte csak akkortól keltezhető; Györffy György szellemes hasonlata szerint az üstökös sem ott keletkezik, ahol az égen megjelenik. A magyar régiséget azonban ennél nyomósabb tényezők bizonyítják. Ősi etnikai eredettudatunk: a csodaszarvasmonda. Ennek legrégebbi ránk maradt változatát Kézai Simon 1285 előtt készült *Gesta Hungarorum* őrzi. „Ménrót óriás a nyelvek összezavarodásának kezdete után Eviláth földjére ment, amelyet akkor Perzsiának neveztek, és ott két fiút, Hunort és Magort nemzett Enéhtől. Tőlük eredtek a hunok vagy magyarok. Tudvalevő, hogy Ménrót óriásnak Enéhen kívül más feleségei is voltak, akiktől Hunoron és Magoron kívül sok más fia és leánya született. Ezek és utódaik Perzsiában laknak, termetre, színre a hu-

nokhoz hasonlatosak, csak oly kevéssé különböznek beszédükben, amiként a szászok a thüringiaiaktól. Mivel Hunor és Magor elsőszülöttek voltak, atyjuktól elkülönülten laktak sátraikban. Történt egy nap, hogy vadászatra mentek Meotisz mocsarai közé, amikor a pusztán szarvasünő bukkant fel előttük; azt követték, s az menekült előlük, míg végre eltűnt a szemük elől. Sokáig keresték, de nem találták. Végére is a mondott ingoványt bebarangolták, és úgy ítélték, alkalmas marhatartásra. Ezt követően visszatértek apjukhoz, és elnyerték engedélyét, hogy minden vagyonukkal a Meotisz mocsarába költözhesse nek. Meotisz pedig Perzsiával határos, amelyet egyetlen kicsiny gázlótól eltekintve tenger vesz körül. Folyóknak teljesen híján van, ám bővelkedik fűben, fában, madarakban, halakban és vadakban. A be- és kijárás szerfelett nehéz. Meotiszba költözésük után öt évig állhatatosan ott tartózkodtak. A hatodik évben kijöttek, egy elhagyott helyen rábukkantak a Belár-fiak feleségeire és gyermekeire, akik férjeik nélkül maradtak sátraikban. Minden vagyonukkal együtt elragadták őket, és gyors vágatában Meotiszba nyargaltak. Történt pedig, hogy a gyermekek között az alán fejedelemnek, Dulának két lányát is elfogták; az egyiket Hunor, a másikat Magor vette feleségül. Ezekről a nőktől veszi eredetét minden hun. Mivel sokáig maradtak a mocsárban, hatalmas nemzettek kezdtek nőni, így a föld sem befogadni, sem táplálni nem tudta őket. Felderítőket küldtek tehát onnan Szkítiába, és miután Szkítia országát kikémlték, oda vonultak megtelepedni.” A csodaszarvas és a nőrablás mondájának tágabb művelődéstörténeti háttéréről és a motívumok párhuzamairól elsősorban a néprajztudomány hivatott nyilatkozni; a kutatás előtt még hatalmas távlatok állnak, de annyi már bizonyosnak látszik, hogy a csodaszarvas-monda őseredeti magyar hagyományban gyökerezik, nem egy klerikus költötte, vagy jegyzetelte ki máshonnan. Ezt két tényezőtől lehet tudni. Egyfelől az egyházi kötelékbe tartozó középkori írástudónak nem volt szokása pogány eredetmítoszokat gyártani, ellenkezőleg: e pogány hagyományelem fontosságát és szívósságát jelzi, hogy helyet kért és kapott magának az idegen nyelvű (latin), idegen szellemiségű (keresztény) műveltségi közegben. Másfelől a szarvast űző testvérpár mondája olyan keleti népek ajkán is élt, akiknek nyelvét egyetlen régi krónikásunk sem ismerhette. Berze Nagy János több évtizedes igazsága ma sem veszített érvényéből. „A magyar monda testvérpárjának neve tehát nem tudós képzés, mert hasonló képzésű személyneveket keleti Európában és Ázsiában népi epikai termékekben ma is találunk. Azt pedig, hogy a magyar krónikás egy idegen írónak idegen látószögéből leírt mondai adatát oly tudákos változtatással ültessen át hazai viszonyok közé, amely változtatást – még a személynevek képzésében is – utólagosan igazoljon a minden irodalmi hatástól független közeli és távoli néphagyomány, feltételezni is lehetetlen.”

Nagyon kevés pogánykori magyar monda volt olyan szerencsés, hogy a régi krónikák túlélést jelentő pergamenlapjaira feljusson. A hagyományvesztésről a Botond-monda kapcsán maga a *Képes Krónika* is szól, amikor megjegyzi, hogy „a magyarok közössége ilyen és ehhez hasonlatos tetteket hajtott végre kapitányaival vagy vezéreivel Taksony fejedelem idejéig”. Nem tett jót a régi tettek emlékezetének, hogy a XI–XII. magyar gesták és krónikák (későbbi szövegekből kikövetkeztethetően) királyságtörténetet, ha úgy tetszik, „államtörténetet” írtak. Így ami a monarchikus-dinasztikus irány látókörén kívül esett, vagyis amit nem az uralkodó és közvetlen környezete vitt véghez, azt az írástudók nem tartották érdemesnek lejegyezni, hanem a szóhagyomány útján élt, amíg élhetett. Igaz, hogy Anonymus a maga XIII. század eleji *Gesta Hungarorum*ában az előkelők ősei-

nek is sok tettét megörökítette, de a rögzítés ideje több évszázadra távolodott a történetektől; ennyi idő alatt sokat kopott az emlék, ráadásul a Névtelen fejlett alkotói öntudata is komoly szövegalakító tényezőként hatott. Nem mellékes, hogy Anonymus eleve „Magyarország királyainak és nemeseinek származását” akarta leírni; „elitista” gestájába az uralkodóház őseként tisztelt Attila belefért, de a csodaszarvas-monda nem. Az pedig végképp nem véletlen, hogy a pogány eredetű hagyománynak csupán egyetlen eleme olvasható mind Anonymusnál, mind – Kézai Simon kivonatos formában fennmaradt művét kivéve – a krónikákban: a turulmonda. Álmos, majdani első nagyfejedelem várandós anyjának egy „súlyomforma madár” jelent meg, s a szíve alatt hordott fiú nagyra hivatottságát hirdette. A turul-monda tehát kizárólag a magyar monarchia mitikus kezdeteiről, keresztény királyok ősapjáról szól, vagyis más rendeltetésű, mint a magyar nép tényleges eredetmítosza, a szarvast űző testvérpár regéje.

A csodaszarvasmondát Szkítia nehezen értelmezhető leírása követi: eszerint a szkíták országa területileg egységes, de kormányzás tekintetében három részre oszlik, Bascardiára, Dentiára és Magoriára. Ez utóbbi kettőt Anonymus egynek véve úgy tartja, hogy Szkítiát Dentümogyernek hívták. Kettős vagy hármas felosztás emléke élhetett középkori klerikusaink emlékezetében? Mi lehetett ennek a valóságalapja? A válasz a magyarság elágazó etnikus történetéhez vezet.

VII. (Bíborbanszületett) Konstantin bizánci császár a X. század közepén állíttatta össze fia számára *A birodalom kormányzásáról* szóló ismerettárat. E fontos forrásunk oktatási céllal és nem történelmi oknyomozás végett készült, ezért a benne olvasható értesülések időrendjét sokszor bajos megállapítani. Ez a műfaji tulajdonság bukkan fel a magyarok eredetének esetében. „Amikor a türkök [magyarok] és az akkor kangarnak nevezett besenyők közt háború ütött ki, a türkök hadserege vereséget szenvedett, és két részre szakadt. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, s ezeket a türkök régi nevén mostanáig szávartü aszfalünek hívják, s másik rész pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni, az Etelküzü nevezetű helyekre... A türköknek amaz előbb említett népéhez, amely kelet felé Perzsia vidékén telepedett le, ezek a nyugati vidéken lakó, előbb említett türkök mostanáig küldenek ügynököket, és meglátogatják őket, s gyakran hoznak választ tőlük ezeknek.” Ebből annyit lehet megtudni, hogy a magyarság egykor kettészakadt, de a két néprész még az írói jelen idején, a 950-es években is élő kapcsolatot ápolt egymással. Arról sincs fogalmunk, hogy a nyugatra – előbb Etelközbe, majd a Kárpát-medencébe – és a keletre, Perzsia vidékére vándorolt, továbbra is erős szabiroknak nevezett néptömb milyen létszámarányt képviselt. Azt azért biztosra vehetjük, hogy a magyar etnikum mindkét említett fele elég jelentősnek érezte a másikat ahhoz, hogy folyamatos diplomáciai összeköttetést tartson fenn. Ennek emlékezete azonban az évszázadok folyamán elhalványult. Amikor a domonkos-rendi szerzetesek útnak indultak, csak ennyi tudásuk volt. „A keresztény magyarok történetében azt találták, hogy van egy másik, Nagyobb Magyarország, ahonnan a hét vezér népével együtt kiköltözött, hogy lakóhelyet keressen magának, minthogy földjük a lakók sokaságát eltartani nem tudta. Miután sok országon áthaladtak és pusztítottak, végül elérkeztek arra a földre, melyet most Magyarországnak neveznek, akkor pedig a rómaiak legelőjének mondták. Ezt választották maguknak lakóhelyül a többi földek közül, meghódítván a népeket, amelyek akkor itt laktak. Ahol is végül Szent István, első királyuk a keresztény hitre térítette őket; míg az előmagyarok, akiktől származtak, hitetlenségben maradtak, mint ahogy ma is pogányok. A domonkos barátok, miután ezeket a Magyarok Történetében megtalálták,

megszánták a magyarokat, akiktől származtak, hogy mind az ideig hitetlenségben tévelygnek. Elküldtek hát négy barátot keresésükre, hogy Isten segédelmével megtalálják őket, ahol csak tudják. Annyit tudtak a régiek írásaiból, hogy keleten laknak, de hogy hol vannak, nem is sejtették. Az említett szerzetesek, akiket kiküldtek, sok fáradságnak kitéve magukat tengeren és szárazföldön, több mint három esztendeig keresték őket, de az utak sok veszedelme miatt nem tudtak nyomukra akadni, kivéve közülük egy papot, Ottó nevűt, aki csak úgy utazhatott, hogy kereskedőnek adta ki magát. Ő egy pogány országban talált néhány azon nyelven beszélőt, akik révén megbizonyosodott afelől, hogy mely vidéken laknak, de tartományukba nem jutott el. Visszatért hát Magyarországra, hogy több barátot vegyen maga mellé, akik vele visszamenve a keresztény hitet hirdessék közöttük. De a sok fáradságban eltörődve, visszaérkezése után nyolcadnapra, miután megkeresésük minden útját-módját elmagyarázta, Krisztushoz költözött.” A Julianus első útjáról írt jelentésből az valószínűsíthető, hogy Julianus előfutára, a tragikus sorsú Ottó szerzetes a Perzsia-vidéken élő szabir vagy szavárd magyarok nyomára jutott. Julianus társaival az ő útmutatása alapján indult el, de viszontagságos vándorlása végén egyedül maradván egy másik magyar közösséghez érkezett el. „Megtalálta pedig őket a nagy Etil folyó mellett. Kik látván őt, s megértvén, hogy keresztény magyar, nagyon örvendeztek megérkezése felett. Körülvezették őt házaikban és falvaikban, és keresztény magyar véreik királyáról és országáról behatóan tudakozódtak. Bármit mondott nekik a hitről vagy egyebekről, a legfigyelmesebben hallgatták, mivel teljesen magyar a nyelvük; megértették őt, és ő is azokat. Pogányok, akiknek semmi tudomásuk nincs Istenről, de bálványt sem imádnak, hanem úgy élnek, mint az állatok. Földet nem művelnek, lóhúst, farkashúst és efféléket esznek, kancatejet és vért isznak. Lovakban és fegyverekben bővelkednek, és igen bátrak harcban. A régiek hagyományaiból tudják, hogy ezek a magyarok tőlük származnak, de hogy hol vannak, nem volt tudomásuk róla.” A domonkos-rendi szerzetes úgyszólván véletlenül bukkant Nagy (értsd: Régi) Magyarországra! Ezt a területet nem sokkal később két Ferenc-rendi szerzetes utazó, Plano Carpini és Willelmus Rubruk Baskíriával azonosítja. Julianus megannyi értékes adata közül szempontunkból fokozott figyelmet érdemel az évszázadok óta elkülönülten élő Kárpát-medencei és a baskíriai magyarság nyelvi egysége. Ottó és Julianus eltérő útvonalából az is egyértelmű, hogy a Perzsia-vidéki szavárd magyarság nem azonos az Etil (Volga) folyó mellett fekvő Régi Magyarország lakóival. A baskíriai magyarok etnikai tudata, hagyományt éltető emlékezete arra is kiterjedt, hogy léteznek tőlük elszármazott magyarok. Fontos, hogy „tőlük” és nem „onnan” elszármazott véreiket említik, mert igazából nem lehet tudni, hogy ez a magyar néptömb évszázadokkal korábban hol lakott, csak az a tény, hogy az 1230-as években Baskíriában éltek. A XIII. század első harmadában tehát nem két, hanem három, egymástól elkülönült területen éltek magyar etnikai tudatú emberek. A krónikák „Bascardia”, „Dentia” és „Magoria” hármasságának ez a történelmi valóságmagva. Úgy tűnik tehát, hogy a kollektív emlékezet a Kárpát-medencei Magyar Királyságban halványultan bár, de sok-sok emberöltő mélységébe tudott visszatekinteni. Ez a hosszú távú nemzedékközi hagyomány, amint láttuk, a baskíriai magyarságot is jellemezte. A népegységek szétköltözését ugyanakkor nem tudjuk időben elhelyezni. Valószínű, hogy előbb a baskíriai magyarság őseitől szakadt le az a tömb, amely később újra kettéválva Perzsia vidékére és az Eteközbe vonult. Ez a korábbi szétválás oly régen eshetett, hogy nem jutott a X. század közepén alkotó Bíborbanszületett Konstantin császár tudomására; annál feltűnőbb, hogy hosszú évszázadok elmúltán Julianus gond nélkül megértette a baskíriai magyarokat, ami nyelvünk nagy ellenállóképességét, tartósságát, nemes konzer-

vativizmusát bizonyítja. Amint a szavárd-magyarokról, úgy a baskíriaiakról sem tudni, milyen létszamarányt képviseltek. A Julianus útjáról szóló jelentés arra is utal, hogy a Régi Magyarországnak komoly hadereje, így nyilván komoly népessége volt. „A tatár nép szomszédos velük, de ezek a tatárok, harcba bocsátkozva velük, nem tudták őket háborúban legyőzni, sőt az első csatában vereséget szenvedtek. Ezért barátokká és fegyvertársakká fogadták őket, úgyhogy együttesen tizenöt tartományt teljesen elpusztítottak. A magyaroknak ezen a földjén az említett barát találkozott tatárokkal és a tatár vezér követével, aki beszélt magyarul, oroszul, kunul, németül, szaracénul és tatáruul. Ő azt mondta, hogy a tatár sereg, amely ide ötnapi járóföldre helyezkedett el, Németország ellen készül menni, de várnak egy másik sereget, amelyet a perzsák legyőzésére küldtek.” Az előbb még sikeresen szembeszálló magyarokat végül is a tatár túlerő felmorzsolta, szétszórta. A Perzsia vidékén megtelepedett szavárd magyarok eredeti önazonosság-tudata sem maradt fenn, ma már ők sem vesznek részt a magyarság etnikai történelmében. A X. és a XIII. századi értesülések tanulságán nincs mit szépíteni: ezek az adatok arra alkalmasak, hogy tudatosítsák két jelentékeny magyar néptömb elvesztését. Népéletünk háromfelé ágazott irányából már csak egy maradt magyar tudatúnak, az Etelközből a Kárpátok közé költözött egység. A magyar etnikus történelem ugyanakkor nem egyszerűsíthető le erre a veszteségélményre.

A hazai krónikák Bascardia, Dentia és Magoria hármassága, Bíborbanszületett Konstantin császár és Julianus barát írásműveivel megerősítve mindazonáltal egy sorsfordító jelenség pontosabb értékeléséhez is hozzásegít. Álmos, majd Árpád magyarjainak Etelközből a Kárpát-medencébe jöveteléről van szó; ezt egy XIX. században keletkezett kifejezéssel élve honfoglalásnak szokás nevezni. Ki „foglalt hont”? A *magyar nemzet* bizonyosan nem, és nem azért, mert a „nemzet” terminus 890-es évekre való alkalmazhatóságát vitatjuk, hanem azért, mert magyarok éltek ekkor még két másik helyen is. Ebből egyszersmind az következik, hogy a *magyar nép* sem „foglalt hont”, hiszen a közös eredettudat és a közös nyelv révén leírható magyar ethnosz két másik része távol maradt Közép-Európától. Bármily furcsán is hangozzék, de a Kárpát-medencébe költözés a *magyar állam* bejövetele volt; természetesen az Etelközben létrehozott államot nagyobb részt magyarok (kisebb részt a kazár kötelékből kivált kavarak) alkották, ilyenformán az Álmos nagyfejedelem alapította magyar nomádállam szállásváltása az egyik magyar etnikai egység szállásváltását jelentette. Ezután Bálint Csanád szavaival élve „a követjárások a transzkaukázusi szavárdokhoz, s a valamilyen formában élő kapcsolat a Magna Hungariában visszamaradtakkal már csak egy történeti tudat diplomáciai síkon jelentkező megnyilvánulásai voltak”.

A magyarság mába vezető etnikus fejlődése a Kárpát-medence térségében játszódott és játszódik. (Azért a „térségében” és nem csak benne, mert a csángó magyarok tudvalevőleg a Kárpátokon kívül laknak.) Árpád bejövetele az állami és az etnikus történelem tekintetében egyaránt alapvető változást hozott. Ez a fejlemény magától értetődik egy ilyen nagy horderejű „világpolitikai” esemény láttán; az viszont korántsem egyértelmű, hanem sokat vitatott dolog, hogy pontosan miben áll ez a folyamat.

A Kárpát-medencében megtelepedő magyarok és a helyben talált népesség egymáshoz mért létszamarányáról nincsenek összevethető adataink. Az itt talált lakosok nyelvi/etnikai megoszlásáról még kevésbé. A magyarok esetében egyedüli fogódzót a X. század elejéről származó, de eredeti szövegemlék híján kizárólag másolatokból ismert Dzsajháni-hagyomány passzusa jelent: eszerint a magyarok „k.nd.h” méltóságnevű fejedelme húszezer lovassal vonul ki. Hogy aztán az össznépességnek mekkora hányadát

tette ki a hadviselő állomány, ezt ki-ki a maga elmélete szerint jelölte meg; a kutatás jórészt százezer és félmillió közé tette Árpád népének lélekszámát. Ehhez képest a teljes politikai széttagoltságában élő IX. századi Kárpát-medence ekkor a görög és a latin írásbeliség látókörének peremvidékén helyezkedett el; semmi meglepő sincs abban, hogy az itt élők lélekszámára egyetlen feljegyzés sem utal. Ezért nem lehet tehát a teljesség igényével összehasonlító számszaki becsléseket tenni. Más szempontok alapján szokás mérlegelni az ősbibb lakosságnak a magyar etnogenezis 895 utáni szakaszában betöltött szerepét. A helyben talált népelemek közül értelemszerűen az avarságra irányult a legnagyobb figyelem: részint azért, mert az avarok a magyarsághoz hasonlóan ugyanabból a sztyeppeti kultúrkörből érkeztek, részint azért, mert az avarok egyesítették elsőként tartósan a Közép-Duna-medencét, ilyenformán Avarország államiségát tekintve Magyarország politikai előképévé vált. Az újabb kutatás figyelemre méltó fejleménye, hogy az avar állami és etnikai hagyatékáról hasonló irányba mutató gondolatot közölt szinte egy időben egy filológus-történész, Szádeczky-Kardoss Samu és egy régész, Tomka Péter. Mindketten más-más forráscsoport felől közelítve jutottak arra a meglátásra, hogy az avarok igenis részt vettek a magyarság életének további alakulásában. Azt ma már nem lehet eltagadni, hogy az avarok jelentős létszámban érték meg a magyarok bejövetelét; egyes csoportjaik még a X. századból is avaroként mutathatók ki. Nem feladatunk és nem hatáskörünk az avarok kútfoit és gazdag szakirodalmát részletesen taglalni. Ehelyett egy tanulságos szóhasználatra kívánok rámutatni. A X. század elejéig vezetett *Fuldai Évkönyv* 896-hoz ezt jegyzi be: „Ugyanabban az évben a görögök békét kötöttek a magyaroknak nevezett avarokkal.” A 900. esztendő alá 899 és 900 eseményeit sűríti: „Eközben a magyaroknak nevezett avarok végig pusztították egész Itáliát úgy, hogy igen sok püspököt megöltek.” A német annales annyit érzékelt a Kárpát-medencei viszonyok megváltozásából, hogy az avar identitást a magyar identitással „írta felül”. Itt nyilván állami-politikai értelemben használatos az avar és az azt felváltó magyar népnév, mivel diplomáciai tevékenységet és hadviselést nem hosszú távú etnikai folyamatok, hanem állami akaratki-fejeződések mozgatnak. (Az etnikai változások az ilyesfajta folyamatoknak nem kezdeményezői, hanem – ha úgy alakul – következményei.)

E kérdéskörön belül jelentkezik az avar néven nevezett nép (legalább egy részének) magyarságát feltételező, László Gyula révén elterjedt „kettős honfoglalás” elmélete. Sajnos ezt az elméletet nyelvi alapon jelen forrásadottságaink szerint sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet. Nincsenek olyan nyelvemlékeink, amelyek reprezentatív jelleggel tanúskodnának a Kárpát-medencében élő, avar néven nevezhető lakosság nyelvéről (nyelveiről?), vagyis nincsenek kontrolladatok arra nézvést, hogy az etelközi magyarokhoz képest milyen nyelven (nyelveken) szólaltak meg azok az emberek, akiket avar néven jelölnek a források. A 895 előtti magyarság elszórt nyelvi adatai idegen nyelvi környezetben, idegen betűkészlettel lejegyezve őrződtek meg. Ezek jórészt vitatott etimológiájú személynevek. A legkorábbról adathozható nyelvemlékünk, amely nem tulajdonnévi szószedet, hanem viszonylag összefüggő és alakítani következtetések levonására is alkalmas szöveg, a tihanyi apátság javára kiállított kiváltságlevélben maradt fenn 1055-ből. Ekkorra a magyarok már bő másfél évszázada együtt éltek a Kárpát-medencei őslakosság leszármazottaival: az avar és a magyar etnikai elkülöníthetősége erre az időre már rég lehetetlen! Jelenlegi ismereteink alapján ki mondhatná meg bizonyosan azt, hogy a mai magyar nyelv IX. századi előzményét a kelet-európai sztyeppén és/vagy a Kárpát-medencében beszélték-e? Szádeczky-Kardoss Samu világos különbséget tu-

dott tenni a bizonyíték nemléte és a nemlét bizonyítéka között. „A római kor és a XI. század (a magyar állam írásbeliségének megindulása) közötti fél évezred forrásai annyira kis számúak, szegényesek, hézagosak, gyakran bizonytalan értelmezésűek és rosszul tájékozottak, hogy a bennük előforduló szűkös és problematikus Kárpát-medencei névanyag félreérthetetlen bizonyossággal nem mutatja meg: meddig nem és mikortól lehet vagy éppen kell finnugor (előmagyar) nyelvű etnikum jelenlétével számolni a Közép-Duna-medencében. A magyar átlagember, de a történészek, kutatók többségének tudatában is bizonyított tényként élő tétel, miszerint Árpád 895-ös honfoglalása a szóban forgó terminus, csak hipotézis, amely mellett más feltevések sem hagyhatók számításra kívül.”

Mindehhez csak annyit tudok hozzátenni, hogy amikor a magyarok bejövetelének hadtörténelmi újraértékelését végeztem, feltűnt a mozgásban levő Magyar Nagyfejedelemség magabiztossága és harciassága. A magyar katonai aktivitás nyomai a 800-as évek első felétől kezdve kelet-európai kútfőkben jelennek meg, ezekhez társulnak 862-től bizonyosan (839-től feltételezhetően) a nyugat-európai adatok. Az általunk ismert harci tevékenységek a 890-es évtized elejétől sűrűsödnek, csak a 930-as évektől kezdenek el ritkulni, de sorozatuk még így is 970-ig húzódott. Nem maradt egy nemzedéknyi pihenőidő sem arra, hogy a hadra fogható férfilakosság természetes úton regenerálódjék. Ez a sok évtizedes szakadatlan próbatétel még akkor is nagy megterhelést jelentett az emberek (és a lovak) számára, ha nyilvánvaló, hogy nem az egész férfitársadalom állt fegyverben, s a Kárpát-medencében találtak közül szintén lehetett harcosokat csatasorba állítani. A IX–X. század fordulóján, a nem hadviselő többség Kárpát-medencébe költözése idején az idegen politikai alakulatokat ért támadások bámulatos sűrűséggel sorjázta (892, 894, 895, 898, 899–900, 900, 901, 902, 903, 904–905, 906, 908, 910). Csak e 18 év alatt 13 mozgósítást különíthetünk el, amelyek között a kisebb portyák és a nagy horderejű hadjáratok egyaránt előfordultak. A tömör adatsorból is kiviláglik Árpád népének kettős biztonságérzete: egyrészt nem kellett hátbatámadástól tartania keletről, másrészt a Kárpát-medencében kiépülő hatalomra nem ellenségeként tekintettek a régebbi lakosok, akikkel szervezettségük csekély mivolta dacára számolni kell, hiszen nem légius térbe érkeztek eleink. Ezek a régebbi lakosok pedig döntően avarok voltak, akiknek tömeges elszárvosodásáról ugyan megfogalmazódtak elméletek, de ezek az elméletek nem helytállóak. Az avar állam bukása és a magyar állam bejövetele között szűk 90 esztendő alatt ugyanis nem létezett olyan nagy, egységes szláv nyelvi-kulturális-politikai erő, amely az avar közösségeket három nemzedék alatt az avar identitás feladására és valamilyen szláv identitás átvételére kényszerítette volna. Ilyesmire még a Kárpát-medencén kívüli Horvátország sem volt képes az általa legyőzött avarokkal a X. század közepéig, és ezt Bíborbanszületett Konstantin az írói jelen érvényével igazolja is. „Pár évig harcoltak egymással, majd a horvátok bizonyultak erősebbeknek: az avarok egy részét megölték, a többiek pedig behódolásra kényszerítették. Ettől fogva ez a terület a horvátok hatalmába került, ám máig vannak Horvátországban az avarok közül való lakosok, s ezek avar mivolta felismerhető.”

* * *

Az elősorolt adatok, szempontok lépten-nyomon arra figyelmeztetnek, hogy az állami és az etnikai közösség mennyire nem ugyanaz. Az avar államot a frankok és a bolgárok támadása – valamint a belviszály – döntötte meg, de az avar nép még önnön állami kereteit vesztesen is fenn tudott maradni; az írott történelem látóköre elől a Kárpát-medencét egyesítő magyar

állam tüntette el. A szállásváltást végrehajtó magyar állam ugyanakkor a magyar nép egyik erős és életképes csoportját foglalta csak magába. Amíg a Perzsia mellé húzódtott, illetve a Baskíriában megtalált tömb végérvényesen elveszett a Kárpát-medencébe érkező magyarság szempontjából, addig egy hozzá hasonló, sztyepei eredetű etnikum maradványai a IX. század végétől kezdve Árpád népének jövőjét alakították és gazdagították. Az etnikus formálódás folyamata itt persze nem állt meg: az elkövetkező évszázadok alatt keletről besenyők, úzok, kunok és jászok, míg nyugatról különféle germán, latin és szláv ajkú egyének és közösségek érkeztek. Az Erdélyben önálló politikai nemzetté vált székely magyarság eredetkérdésébe és önazonosság-tudatának lényegi jellemzőibe – helykímélés végett – szándékosan nem mentem bele; noha sarkalatos kérdés, hogy mikor milyen identitásformának nevezük a székelységet. Az önálló hun hagyományú, előbb vérségi, majd területi alapon szerveződött, de nyomon követhető múltja során mindvégig magyarul beszélő népcsoport egyszerre képviselt kulturális idomulást és politikai elkülönülést: a székely jelenség akár a „nemzet a nemzetben” képlettel is leírható. Az előbb vázolt etnikai folyamatok a Kárpát-medencét kitöltő magyar államban zajlottak le, amelynek területi egysége a IX. század végétől 1920-ig állt fenn. Igaz, nem folyamatosan, hiszen a XVI–XVII. század nagy részét a széttagoltság töltötte ki, ám ezt az állapotot megelőző a romlás mulandó idejének tartották. Bocskai István erdélyi fejedelem (†1606) politikai végrendeletében a nemzetérdekű magyar állam (nála „ország, respublica”) kívánalmának olyan világos kifejtését adja, amihez nem kell különösebb kommentár. Mint mondja: „tudó dolog az, hogy vissza-vonással nagy birodalmak is el-romlanak: viszontag az egységgyel kicsinyek is nagyra nevednek. Magyar Országot is, a mi Nemzetünket idegen földről ki-szállitván az egység, erre a szép földre plántálta, nagygyá nevelte, és sokáig floreáltatta, a visszavonás viszont megszaggatta, elrontotta... Az egységgynek pedig örökösen való megtartásában ezt az utat látjuk: A fejedelemségek ha szintén változnának is, mindenik helylen a szabad választás szerént, de a Respublicáknak soha egymás ellen senki ingerléséből, izgatásából ne törődgyenek. Valameddig pedig a Magyar Korona ott fen nálunknál erőssebb nemzetségnél, a németnél lészen, és a magyar Királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fen-tartani, mert nékik is oltalmokra, javokra lészen. Ha pedig Isten azt adná, hogy a Magyar Korona, Magyar Országban magyar kézhez kelne, egy koronás királyság alá, ugy az Erdélyieket is intyük, nemhogy attól el-szakadnának, vagy abban ellent tartanának, de sőt segélygyek tehetséggyek szerént, és egyenlő értelemből azon Korona alá a régi mód szerént adják magokat.”

Az állami és a nemzeti identitás formái és kapcsolódásai folyamatosan változnak; sorsuk olykor egymással összeköttetésben, olykor egymástól függetlenül alakul. Ez ránk, magyarokra különösképpen érvényes. Ma a *magyar nemzet* léte megint csak nem esik egybe a *magyar állam* területével. A magyarság egyelőre nagyobb földdarabon él, mint amit Magyar Köztársaságnak neveznek. Rajtunk áll, hogy ne egy XXI. századi Julianus barátunk kelljen Kárpát-medencei felfedezőútra indulnia.

T Á J É K O Z T A T Ó I R O D A L O M

Bálint Csanád: A IX. századi magyarság régészeti hagyatéka. Kovács László szerk.: *Honfoglalás és régészet*. Budapest, 1994., 39–46.

Berze Nagy János: A csodaszarvas mondája. *Ethnographia*, 38 (1927), 65–80, 145–164.

- Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása.* A görög szöveget fordította Moravcsik Gyula. Olajos Terézia bevezető tanulmányával. Budapest, 2003.
- Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről. III. Tűzpróba, 1603–1613.* Cs. Szabó László közreműködésével szerkesztette Makkai László. Budapest, é. n.
- Julianus barát és napkelet fölfedezése.* Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Györfly György. Budapest, 1986.
- Hóman Bálint: *Ősemberek – ősmagyarok.* Szentendre, 2001.
- Jellinek, Georg: *Általános államtan.* Budapest, 1994.
- Kristó Gyula: *A magyar nemzet megszületése.* Szeged, 1997.
- Kristó Gyula szerk.: *A honfoglalás korának írott forrásai.* Szeged, 1995.
- László Gyula: *A „kettős honfoglalás”.* Budapest, 1978.
- Makk Ferenc: A Szent István-i államról. Almási Tibor szerk.: *Acta Historica*, CXXXI. Szeged, 2010, 17–31.
- Olajos Terézia: *A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai.* Szeged, 2001.
- Paczolay Péter: Az állam mint a politikaelmélet történeti problémája. Gombos József: *Finnország politikai története, 1809–1917.* Szeged, 1994, 9–31.
- Róna-Tas András: *A honfoglaló magyar nép. Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe.* Budapest, 1997.
- Szabados György: A magyarok bejövételének hadtörténeti szempontú újraértékelése. *Hadtörténelmi Közlemények*, 123 (2010), 215–235.
- Szabados György: Önazonosság-tudat és történelmi jövő (Három példa). *Hitel*, 2010/2, 29–36.
- Szádeczky-Kardoss Samu: A kettős honfoglalás kérdéséhez (Rövid előadásvázlat). *Az Ókortudományi Társaság Szegedi Csoportjának előadásaiból*, 1. Szeged, 1971.
- Szádeczky-Kardoss Samu: Az avarok története Európában. Kristó Gyula – Makk Ferenc szerk.: *Árpád előtt és után.* Szeged, 1996, 21–30.
- Szentpétery, Emericus ed.: *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I–II. Budapestini, 1937–1938.
- Takács Miklós: Három nézőpont a honfoglaló magyarokról. Bajusz István – Benkő Elek – Emődi Tamás – Kovács András – László Attila szerk.: *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából.* Kolozsvár, 2006, 67–98. Új sorozat I. (XI.) kötet.
- Tomka Péter: Magánbeszéd az avarokról. *Életünk*, 1997, 68–75.

Februári lapszámunk bemutatója 2011. február 18-án,
pénteken 18 órakor lesz.

Helyszín: TF Aula, Bp., Alkotás u. 44.

Közreműködnek:

***Bertha Zoltán, Falusi Márton, Kiss Gy. Csaba, Szabó András
és Varga Csaba***

SZABADOS GYÖRGY (1971) Télkiben élő történész. Az MTA–SZTE–MOL Magyar Medievalisztikai Kutatócsoport főmunkatársa. Kutatási területe az Árpád-kori magyar történelem, az állam és a nemzet fogalma korai történelmünkben, illetve a magyar historiográfia.